

Kemalist Kadınların “Eski”-“Yeni” İkiliği Üzerinden Tanımladıkları Haklar, Özgürlükler ve Tehditler

Emel ÇOKOĞULLAR*

Öz

Osmanlı son döneminden itibaren başlayan modernleşme çabaları, toplumun tüm kurumları üzerinde etkisini göstererek hareket alanını genişletmiştir. Bu süreçte, o güne kadar neredeyse hiç değinilmeyen konular gündeme taşınmış ve farklı bir dönemin başladığının ilk izleri böylece ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu izlerden biri ve en önemlisi kadının ikincilleştirilmesi ile ilgili sorunların dile getirilmesi olmuştur. Yer yer yükselen sesler, İslamî teamüllerle çevrili “mahremiyet” vurgusu ile durdurulmaya, makul olarak nitelendirilebilecek ölçülerde reformlar yapılmaya çalışılmıştır. Radikal olarak değerlendirilen reform çabalarında dahi altta yatan koyu bir temkinlilik varlığını sürdürmeye devam etmiştir. 1923'te Cumhuriyet'in ilanının ardından ise yaratılmaya çalışılan “yeni kadın” ile medeniyete âdeta bir kimlik ve beden kazandırılmıştır. Yapılan yasal düzenlemelerle toplumsal ve aile içi konumu büyük ölçüde değişime uğrayan bu “yeni kadın”, önemli vazifeleri yerine getirmekle mükellef kılınmıştır.

---

* Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, emel.cokogullar@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9975-1618

* Çokoğullar, E. (2022). Kemalist Kadınların “Eski”-“Yeni” İkiliği Üzerinden Tanımladıkları Haklar, Özgürlükler ve Tehditler, *Akademik Açı*, 2(2), s. 33-67.

Kemalist rejim tarafından belirlenen bu görev ve sorumlulukların yerine getirilme aşamasında ise rol model olan kadınlardan, çizilen sınırlar içerisinde ve daha önceden geniş bir tanımlaması yapılmış olan davranış kalıplarına uygun bir şekilde hareket etmeleri istenmiştir. Söz konusu “uygun olma” söyleminin içeriğine de genel itibarıyla birtakım dışsal nitelikler ve kamusal alan pratiklerine dair kabul gören ilkeler şekil vermiştir. Mustafa Kemal’in kendilerine verdiği görevi eksiksiz yerine getirmeye çalışan bu kadınlar, özellikle Mustafa Kemal’in ölümünün ardından rejimi kollama ve koruma görevini laiklikle şekillenmiş sadakat bağıyla güçlendirmişlerdir. “Kemalist kadın hareketi” olarak adlandırılan bir kadın hareketi oluşturmuşlar, örtünmeye devam eden ve bunu özellikle laikliğe gölge düşürecek niteliğe büründüren kadınlara karşı derin bir öfke duymuşlardır. Kemalist kadınlar, bu tavrı Mustafa Kemal’i anlamamakla ya da Mustafa Kemal’e karşı beslenen hasmane duygularla özdeşleştirmişlerdir. Bu çalışmada da kendilerini “Kemalist” olarak tanımlayan kadınların laiklik algısı ele alınmaya çalışılmakta ve geliştirdikleri laiklik savunusunun temel parametreleri üzerinde durulmaktadır. Mustafa Kemal ile kurdukları vefa ilişkisinin varoluşsal kaygılarla birlikte ele alınış biçimi ve tehdit tanımlamaları incelenmektedir. Bu nedenle de öncelikle “yeni kadın”ın kim olduğuna dair kuramsal çerçeve oluşturulmakta ve feminist literatürden yararlanılmaktadır. “Kemalist kadın hareketi”nin tehdit algısı, kadın hakları ve kadın özgürlüğü ilişkisinin ortaya konması, çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kemalist kadınlar, Mustafa Kemal, “Yeni kadın”, Laiklik.

Rights, Freedoms and Threats Defined by Kemalist Women Through the “Old”-“New” Duality

Emel ÇOKOĞULLAR

Abstract

The modernization efforts, which started from the last period of the Ottoman Empire, expanded the field of action by showing its effect on all institutions of the society. In this process, issues that were almost never mentioned until that day were brought to the agenda and the first traces of the beginning of a different period began to emerge. One of these traces, and the most important one, was the voicing of the problems related to the subordination of women. However, the voices rising in places were tried to be stopped with the emphasis on “privacy” surrounded by Islamic practices, and reforms were made to a reasonable extent. Even in the reform efforts that were considered radical, the underlying cautiousness continued to exist. After the proclamation of the Republic in 1923, with the “new woman” that was tried to be created, civilization almost gained an identity and body. This “new woman”, whose social and family position has changed to a great extent with the legal regulations, has been made responsible for fulfilling important duties. During the fulfillment of these duties and responsibilities determined by the Kemalist regime, women who were role models were asked to act within the boundaries drawn and in accordance with the behavior patterns that had been broadly defined before. The content of the aforementioned “conformity” discourse

has been shaped by some external qualities and accepted principles regarding public sphere practices in general. These women, who tried to fulfill the duty given to them by Mustafa Kemal, strengthened their duty to watch and protect the regime, especially after the death of Mustafa Kemal, with a bond of loyalty shaped by secularism. They formed a women's movement that can be called the "Kemalist women's movement", and they felt a deep anger against women who continue to cover up and cast this into a shadow, especially against secularism. Kemalist women identified this attitude with not understanding Mustafa Kemal or with hostile feelings towards Mustafa Kemal. In this study, the perception of secularism of women who define themselves as "Kemalist" is tried to be discussed and the basic parameters of the secularism defense they have developed are emphasized. The way in which the relationship of fidelity they established with Mustafa Kemal is handled together with existential concerns and threat definitions are examined. For this reason, first of all, a theoretical framework about who the "new woman" is formed and feminist literature is used. The aim of the study is to reveal the relationship between the threat perception of the "Kemalist women's movement", women's rights and women's freedom.

Key words: Kemalist women, Mustafa Kemal, "New woman", Secularism.

Giriş

1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile siyasal, toplumsal ve kültürel alanda büyük bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır.¹ Devrim niteliği de kazanan bu değişim ve dönüşüm dalgası, ulus-devletin inşası adına her alana dokunarak ilerlemiştir. Ancak en kapsamlı değişim, kadının yaşamında gerçekleşmiştir. Yaratılmaya çalışılan “yeni kadın”² ile medeniyete âdeta bir kimlik ve beden kazandırılmıştır.³ Kadınların kurtuluşu ile ulusun ilerlemesi eşdeğer görülmüştür (Göle, 1998, s. 75). Kurtuluş Savaşı devam ederken gösterdiği cesaret öne sürülerek “analık” ve “kadınlık” misyonlarının güçlü bir

¹ Temel amaç, tabii ki de yönün Batı olarak belirlenmesi nedeniyle Batılı bir devlet yaratarak ilerlemenin sağlanmasıydı. Modernleşmek, laikliğin inşası ve yeni siyasal pratikler yaratılması, bu süreçteki yasal düzenlemelerin ve uygulamaların yegâne motivasyon kaynağıydı. Bu konuda detaylı ve farklı analizler için bkz. Alev Çınar, *Modernity, Islam, and Secularism in Turkey Bodies, Places, and Time*, University of Minnesota Press, Minneapolis & London, 2005.

² Kadın konusu, özellikle feminist literatürde tanımlandığı şekilde ele alınmaya çalışılmış ve “yeni kadın” tarifi de yine bu perspektif eşliğinde açıklanmıştır.

³ Bu konuda bkz. Ayşe Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu,” *Tarih ve Toplum*, 51, Mart 1988; Şirin Tekeli, “Kadın”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 5*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991; Ayşe Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve ‘Münevver Erkekler’ ”, *75 yılda kadınlar ve erkekler*, Ed. A. Bertkay Hacımırzaoğlu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998; Zehra F. Arat, “Kemalizm ve Türk Kadını, *75 yılda kadınlar ve erkekler*, Ed. A. Bertkay Hacımırzaoğlu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998; Zehra Toska, “Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar,” *75 yılda kadınlar ve erkekler*, Ed. A. Bertkay Hacımırzaoğlu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998; Ayça Gelgeç Bakacak, “Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 11, Sayı 44, Güz 2009; Fatmagül Bertkay, *Tarihin Cinsiyeti*, 5. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2015.

şekilde vurgulandığı bir kimlik tanımlaması yapılmıştır.⁴ Savaşın sona ermesiyle ve tabii ki Cumhuriyet'in ilan edilişiyle birlikte bu kimliğe çok daha büyük sorumluluklar şekil vermeye başlamıştır. Bu sorumluluklar arasında en önemlisi kuşkusuz, laik rejimin ve inkılapların korunması olmuştur. Kadından beklenti, oldukça açık bir şekilde ortaya konmuş ve eski "kara günler" de bu beklentilerle birlikte hatırlatılmıştır. Rejimin herhangi bir tehlike ile karşılaşmasının en başta kadının yaşamını alt üst edeceği ve hiç arzu edilmeyen şeylerin yaşanmasına neden olacağı anlatılmaya çalışılmıştır. En büyük tehdidin de medeniyete engel olduğu düşünülen radikal dinî örgütlenmelerden, menfaatlerini önceleyerek milletin saf duygularını istismar eden ve gizli emelleri olan dış mihraklarla ortaklık kuran kitlelerden geleceği ortaya konmuştur. Dolayısıyla özellikle laiklik konusundaki hassasiyet, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin neredeyse ana gündemini oluşturmuştur. Gerçekten de laikliğin sağlanabilmesi açısından yapılan yasal düzenlemeler, farklı bir dönemin başladığının en tipik göstergesi olmuştur. Laik politikaların devreye girmesiyle birlikte İslamî teamüllerin etkinliğini yitirdiği, kadınlara dair belirlenen katı ve keskin sınırların da böylece aşılmaya başladığı görülmüştür. Kamusal alanda kadının "yeni" görüntüsü, bu aşma durumunun halihazırdaki en güçlü göstereni olmuştur.

---

⁴ Bu konudaki farklı tartışmalar için ayrıca bkz. Ayşe Durakbaşı, *Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007; Fatmagül Berktaş, "Feminist Teoride Açılımlar", *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, Ed. Y. Ecevit ve N. Karkıner, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2013.

Laikliğin herhangi bir tehlike ile karşılaşmasının ya da zarar görmesinin, kadınların sahip oldukları hak ve özgürlüklerin kaybı anlamına geleceği ve onları yeniden esaret zincirine dahil edeceği rejimin üstü örtük ama bir o kadar da en güçlü mesajı olmuştur. Laiklik ve kadınların varoluşu arasında kurulan bağ, Kemalist kadınların ortaya çıkış dinamiklerini hazırlamıştır. 1950-1980 arası dönemde, genellikle dernekler bazında örgütlenerek resmi ideolojinin ve Kemalist ilkelerin savunusunu gerçekleştirmişlerdir (Çaha, 1996, s. 130). Bu dönemde, kendisini “Kemalist” olarak tanımlayan kadınlar rejimin laik karakterine yönelen birçok farklı sorunla karşı karşıya kalmışlar ve kadınların kılık-kıyafeti başta olmak üzere, irticai tehdit olarak adlandırdıkları hemen her olay karşısında belirgin bir hazırbulunuşluk içerisinde olmuşlardır. Özellikle de 1960’ların sonlarında, örtünme çağrısıyla kamusal alana çıkan İslamcı kadınlara karşı katı bir tepkisellik geliştirmişlerdir.⁵ Gerek güçlenen tehdit algısı gerekse de önlem olarak durdurma çabası, bu dönemde Kemalist kadınların örgütlenme pratiği üzerinde etkili olmuştur.

“Kemalist kadın hareketi” olarak adlandırılan bu hareketin ortaya çıkışının esas gerekçesi, laikliğin irticai faaliyetler nedeniyle karşı karşıya kalması muhtemel tehditleri önceden fark ederek durdurmak ya da bu tür faaliyetlerin gelişmesini önlemek olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada da

---

⁵ Bu dönemde ortaya çıkan İslamcı kadınların temel söylemleri ve talepleri için bkz. Emel Çokoğullar Bozaslan, 1967’den 2000’lere Değişen İslamcı Kadın Kimliği: Cemiyetin Kurtarılmasından Bireysel Yaşam Kaygılarına Doğru, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Kemalist kadının, toplumsal ve siyasal alana dair temel söyleminin ne olduğu sorunsalı üzerinden hareket edilmektedir. Öncelikle görüntüsü ile değişime uğrayan ve Osmanlı kadını olmaktan çıkarak farklı bir kimlik kazanan “yeni kadın”ın nasıl bir karşıtlık kurularak tanımlandığı ele alınmaktadır. Ardından medeni ve siyasal haklarına kavuşan kadının temel misyonunun, rejimin ilkelerini ve öğretisini yeni nesle aktarmak ve yeni neslin, rejimin beklentisi doğrultusunda yetişmesini sağlamak olduğu tezi üzerinden hareket edilmektedir.⁶ Kemalist kadınların ise özellikle Mustafa Kemal’in ölümünün ardından ortaya çıktığı ve laikliği önceleyecek şekilde rejimi koruma-kollama gönüllülüğü içerisinde hareket ettiği savı tartışılmaktadır. Benzer yaklaşımla özgürlük anlayışlarını şekillendiren unsurların neler olduğu da yine çalışmanın bir diğer tartışma başlığını oluşturmaktadır. Hak kavramına bakışlarını belirleyen ne olduğu, laiklik savunularını yaparken vazife tanımını nereye yerleştirdikleri ve tabii ki Mustafa Kemal ile kurdukları vefa-vazife ilişkisi ele alınmaktadır. Derleme özellik gösteren bu çalışmada, öncelikle feminist literatürden yararlanılmakta, sınıfsal olarak da farklılaşan kadın kimliklerine değinilmekte ve Kemalist kadınların bu farklı kimlikler karşısında ne tür sistemsel kaygılar yaşadıkları incelenmeye çalışılmaktadır.⁷

---

⁶ Zehra Arat (1994, s. 58-59) da bu tezi analiz etmekte ve bu süreçte, kadınların yaşamında gerçekleşen yeniliklerin kadın özgürlüğünü amaçlamadığını; aksine rejimin ilkelerinin aktarılması ve yeni neslin bu ilkelere göre yetiştirilmesi misyonunun kadına yüklediğini ileri sürmektedir.

⁷ Bu konuda, özellikle feminist literatürde oldukça önemli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda da kadının, bu yeni görüntüsünün siyasal ve toplumsal açıdan sahip olduğu işlev ve önem üzerinde durulmakta ve “yeni kadın” ile ulaşılması planlanan amaca odaklanıldığı görülmektedir.

Kendisini “Kemalist” olarak tanımlayan kadınların, geçmiş, bugün ve gelecek algılarında başta laiklik olmak üzere, Cumhuriyet’in temel ilkelerinin anlamı vurgulanmakta ve başörtüsü-türban tartışmalarında bu anlamın her defasında yeniden üretilerek aktarılmasının ortaya konması amaçlanmaktadır.

“Kara Günler”den Sonra Kavuşulan “İnsanca Haklar”

Türkiye’de modernleşme süreci ele alınırken ve temel dinamikleri üzerinden bir okuma gerçekleştirilirken özellikle kadının toplumsal konumuna, gündelik yaşamına ve aile içindeki yerine değinmek âdeta bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira kadın konusu, çok temeldir ve bu temel üzerinden bir çerçeve oluşturmamak eksiklik oluşmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle de literatürde Osmanlı-Türk modernleşmesini inceleyen neredeyse birçok çalışmada, kadının yaşamında meydana gelen değişimler üzerinde durulmakta ve devlet politikalarının anlaşılması gayreti öne çıkmaktadır. Nitekim Osmanlı’dan Cumhuriyet’e gelirken incelenen modernleşme hamlelerinde, kadın politikalarının önemli bir ayırım noktası oluşturduğu görülmektedir. Bu yönüyle, bir karşıtlık oluşturulacaksa ya da bir kopuştan bahsedilecekse laiklik meselesi, oldukça işlevsel bir ilerleme sağlamak ve karşılaştırma yapabilmeyi kolaylaştırmaktadır. Gerçekten de laiklik, reformların ve değişimin öncelikli koşulu olarak görülmüş ve politikalar da bu durum göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur.

Toplumun ve toplumsal kurumların dinî etkilerden uzaklaştırılması amacı taşıyan yasal süreç başlatılmıştır.

Eğitim ve adalet alanlarında gerçekleştirilen düzenlemeler, toplumsal ve kültürel yapı üzerinde başlı başına dönüştürücü etkilerde bulunmuştur. Latin alfabesinin ve İsviçre Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi, Miladi takvime geçiş, kılık kıyafette yeni görüntüler şeklinde sıralanabilecek kararlarla dönüşüm ve ulus-devletin inşa sürecindeki amaç belirginlik kazanmıştır (Jayawardena, 1986, s. 33-34). Bu amaçla doğrudan bağlantılı olarak, kamusal alan da dinsel simgelerden arındırılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet'in ilanının ardından tasarlanan kamusal alan da "giyim kuşamdan, yeme içme alışkanlıklarına ve sokakta yürümeye kadar modern yaşam biçimine ait unsurların, bu yaşam biçimini benimsemiş olanlarca görünür kılındığı bir alan" olarak belirlenmiş ve yaratılan ulus ve ulusal kimlikte laiklik, milliyetçilik ve halkçılık ilkeleri daha belirgin olmuştur (Kubilay, 2010, s. 146-147). En önemlisi de kadınlar, kamusal alan da görünür kılınmışlardır. Yaşama doğrudan katılmaya ve özellikle eğitim olanaklarından etkin bir şekilde yararlanmaya başlamışlardır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu hem eğitimin laik karakter kazanması hem de kadınların eğitim sürecine katılımını sağlaması ve örtünme zorunluluğunun ortadan kalkması sonuçlarını yaratmıştır (Tekeli, 1985, s. 1193). Örtünmenin kaldırılması, kadının modernite ile bağının kurulabilmesi açısından dönemin koşulları itibariyle oldukça işlevsel olmuş ve

özgürlükle ilgili oluşturulan söylemsel çerçeve, büyük ölçüde örtünme konusu üzerinden bir dinamizm yakalamıştır.

Giyim kuşam meselesi, sahip olduğu sembolik anlam nedeniyle önemsenmiş; bir bakıma modernliğin, dinî değerler ve dinsel kültürün hakimiyetinin mücadelesini özetlemiştir (Mardin, 1993, s. 75). Geçmiş ve esaret ilişkisi, kadının kapalı kapılar ardındaki yaşamı ve örtünme zorunluluğu bağlamına yerleştirilerek işlenmeye çalışılmıştır. Bu ilişkinin kurulmasında “kara günler” gerek kadınlar gerekse de Cumhuriyet’in kurucu kadrolarının ve daha sonra Kemalist-laik kesimin doğrudan olmasa da mesaj kaygısı taşıdıkları anlarda başvurdukları bir metafor olmuştur. “Kara günler” metaforu, ironik olarak kullanım konforu sağladığı gibi, kadınların içselleştirme deneyimi açısından da önemli olmuştur. “Eski” ve “yeni” arasında oluşan büyük farklılık, bizzat kadının varlık alanı üzerinde somutlaşmış ve siyasal alan, karşılaştırma üzerinden şekillenmiştir. Dolayısıyla da farklılık vurguları ve karşılaştırma, dönemin temel söylemleri olarak öne çıkmıştır. Örneğin 1926’da doğan ve edebiyat alanında önemli çalışmalar yapan Müjgân Cunbur (1976, s. 35) da Cumhuriyet öncesi ve sonrası şeklinde bir ayırım yaparak yaşanan değişimden bahsetmiş ve bu değişimin yaşanmasında Mustafa Kemal’in rolüne değinmiştir:

...kadın hayatımızda cumhuriyet öncesi ve cumhuriyet döneminde olmak üzere, kesin ve belirli bir sınırla ayrılmış iki devre görülür. İki devre arasındaki farklılık yani

gelişme ve değişme çok büyüktür. Bu farklılığı yaratan sebep ise Atatürk'ün kadına verdiği değer ve gösterdiği önemde aranmalıdır.

Cunbur'un (1976, s. 35) değindiği bu kesin ve belirli sınırla ayrılan iki devir/dönem ifadeleri, kendisini Kemalist olarak tanımlayan kadınların temel olarak üzerinde durdukları konuların başında gelmiştir. Yaşanan değişimin ve kazanılan hakların büyük ve önemli olduğu, genellikle yapılan bu ayrımlar eşliğinde anlatılmaya çalışılmıştır. Avukat Enise Arat (1976, s. 94) da Cunbur'un yaptığı ayrıma benzer bir değişim tanımlamış ve kadınların Cumhuriyet öncesindeki yoksunluklarının Cumhuriyet sonrasında hak kazanımı yoluyla aşıldığını ileri sürmüştür:

Özellikle 19. asra kadar olan süre içinde kadın dış hayattan tam olarak ayırt edilmiş, hareme kapatılmış, eğitim ve öğretimden yoksun bırakılmak suretiyle her türlü fikrî ve sosyal çalışmalardan alıkonulmuştur. Kadınların, yasalarla tüm vatandaşlık haklarına sahip olmaları Cumhuriyetten sonra ve kuşkusuz büyük ATATÜRK'ün önderliği, yol göstermesi sayesinde olmuştur.

Başta medeni haklar olmak üzere kazanılan haklar, Kemalist kadınların kendilerini gerçek anlamda yaşamda var olmakla eşdeğer görmelerini sağlamıştır. Hemen her koşulda da bu hakların, kendileri için sahip olduğu anlamın bu yönüne değinmişlerdir. 1933'te doğan Prof. Dr. Günsel Koptagel-

İlal (1998), bu etkinin kadın cephesinde yarattığı farklılığı anlatabilmek için “insanca haklar” ifadesini kullanmıştır:

Türkiye’de Cumhuriyetin kurulması herkes için önemli bir anlam taşıyordu ama bunun kadınlara getirdiği şeyler çok daha derin anlamlıydı. Cumhuriyetin kurulmasının ardından başlatılan reform hareketleri kadınlara insanca hakları ellerine alma fırsatı vermişti.

“İnsanca haklar”, kadının yaşamında gerçekleşen değişimin ne denli büyük ve önemli olduğunu anlatmak için kullanılmıştır. Cumhuriyet öncesindeki ikincilleştirilmiş konumu ve yok sayılması, yaşama dair oldukça temel pratikleri dahi yerine getirememesi sonucunu yaratmıştır. Siyasal düzenin erkeğin izni ve otoritesi üzerinden kendisini besliyor oluşu, kadınların yaşam alanını oldukça daraltmıştır. Bu nedenle de “insanca haklar” ile anlatılmak istenen, çok esasa ilişkin; başka bir ifadeyle, kadının yaşamsal varlığına dair bir ötelemenin yaşandığı gerçeği üzerine olmuştur. Koptagel-İlal’ın (1998) bahsettiği bu “insanca haklar” ile aslında büyük ölçüde elde edilen medeni haklara yönelik bir vurgu çabası belirginlik kazanmıştır. Medeni haklar ile ataerkinin her alana yayılmış mutlak egemenliği sarsılmış ve kadının, dahil olması pek de mümkün olmayan meslek gruplarının bir üyesi olabilmesi sağlanmıştır. Görüntü ya da mesaj düzeyine indirgenemeyecek bu dahil olma dahi başlı başına bir değişim sürecini anlatmıştır. Söz konusu bu “insanca haklar”, kadınların yeni rejimle uyumlu ve iş birliği içerisinde hareket

edebilmeleri açısından da oldukça önemli görülmüştür. Zira bu aşamadan sonra, kendileri için belirlenen rol ve görevlere uygun şekilde davranabilmelerini engelleyecek sorunlarla karşılaşma ihtimalleri ortadan kaldırılmıştır. Bizzat Mustafa Kemal de annelik başta olmak üzere, kadının rol ve görevlerini çok önemsemiş ve kadınların, her alanda fiili katılımını önceleyerek onlardan görev bilinciyle hareket etmelerini talep etmiştir.⁸ Türk Anneler Derneği Genel Başkanı Türkân Aksu'nun Cumhuriyet'in 50. Yılı adına kaleme aldığı bir metinde hem bu değişimi gözlemleyebilmek hem de Mustafa Kemal ile kurulan bağlantıyı anlayabilmek mümkündür. Aksu (1973, s. 160), geçmişte kadının yerinin yalnızca ocak başı ve beşik yanı ile sınırlı olduğuna değinmiş ve bu sınırlı yaşam alanından artık çıkılarak kadınlara “medeni yaşantı”nın bahşedildiğini belirtmiştir:

...Bizlere medeni bir anlayış ve medeni bir yaşantı bahşeden ve daha başarılı hizmet yolu açan Aziz ve mübarek ATA'nın ruhu şâd olsun, Türk anası O'na daima minnettardır.

---

⁸ Esaretin ve ikincilleşmenin en temel göstergelerinden biri olarak imlenen çarşaf ve peçenin terk edilmesiyle de artık önemli vazifeleri yerine getirme vakti gelmişti. Karanlık ve saklanma, kadınları anlatmıyordu; aksine kadınlar, modern bir görüntüde medeniyeti temsil ediyorlardı. Dolayısıyla Osmanlı son döneminde çeşitli nedenlerle belirginlik kazanan ve hatta güçlenen Osmanlı kadın hareketinin ortaya koyduğu kadın kimliğinden farklı bir kadını Cumhuriyet'in “yeni kadın”ı. Her şeyden önce o, dış görünüşü ile Osmanlı kadınından çok farklı bir görüntüye sahipti. Salt sembolik düzeyde bir görüntü değişimi olarak değerlendirilmeyen bu değişimin, başlı başına bir içselleştirme ve bilişsel uyanışı da beraberinde getireceği düşüncesi öne çıkmıştı. “İnsanca haklar”ın yaratması beklenen yeni toplumsal ve kültürel dokunun da zaman içerisinde bu aydınlanışı destekleyeceği fikri güçlenmişti.

“Medeni yaşantı” ve “insanca haklar”, oldukça açık bir farklılaşma ve değişimin ifadesi olarak kullanılan bir tanımlama çabası olmuştur. Medeniyet ve özgürlük ilişkisi de yine kadının yaşam alanı üzerinden kurulmuş ve milliyetçi kodlarla birlikte modern öğelerin gücü arttırılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte de Mustafa Kemal’in rolü, benzersiz hale getirilmiş ve kadının anneliği ile birlikte anılan bir ATA profilini öne çıkarma amacı belirginleşmiştir. “Kara günler”in geride kaldığı ve bir daha o “kara günler”e dönülmemesi için medeni olana bağlı kalmak ve kazanılan “insanca haklar”dan taviz vermemek gerektiği düşüncesi, Kemalist kadınların özellikle 1960 sonlarından itibaren özgürlük ve tehdit algılarını belirlemiştir.

Haklar-Özgürlükler-Tehditler ve Mustafa Kemal

Laikliğin inşası ve sonrasında korunması, Cumhuriyet’in temel amaçlarından biri olarak öne çıkmıştır. İslam’ı kontrol altına alarak millet yaratılmaya çalışılmış ve Cumhuriyet seçkinlerinin bu tercihinde de Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ülkenin geri kalmışlığının nedenini dinde görmeleri etkili olmuştur (Kadıoğlu, 1999, s. 30). Bu nedenle 1923’ten itibaren batılılaşma eksenli dönüşümün ve yeni rejimin, dinden gelecek tehlikeler karşısında zarar göreceği düşünülmüştür. Devrim niteliğindeki değişiklikler, dinî kurumları ortadan kaldırırsa ve dinî etkileri ötelese dahi Cumhuriyet’in kurucu kadrosu, dinin ve dinin savunucularının yeniden güç kazanarak meydan okuma eğiliminin farkındaydılar. Nitekim 1925’te Doğu Anadolu’da patlak veren

Şeyh Said İsyanı ve 1930'da yaşanan Menemen Olayı, tüm ürkütücü halleriyle Cumhuriyet'in laik, askeri-bürokratik seçkinlerinin önüne gelmiştir. Dönemin koşulları itibariyle ağır yaptırımlı olan ve ivedilikle alınan kararlarla denetlenebilen ve kontrol altında tutulabilen dinî örüntü ve ulus-devlet inşasına zarar verebilecek unsurlar, görülüyordu ki gelecekte ele geçirdikleri fırsatı değerlendirme noktasında herhangi bir tereddüt yaşamayacaklardı.⁹ Dolayısıyla geleceği karartacağı düşünülen bu tehdidin önünde durabilecek ve rejimin laik karakterine zarar vermeye çalışacak olan her türlü eylem ve tasarrufu yok etmeye çalışacak bireylere ihtiyaç vardı. Kadınlar, bu görev için çok uygundular ve önemli bir bölümünün, bu görev için rızaları da oldukça açıktı.

Laikliğin, en çok kadınların yaşamını değiştirdiğini ve güzelleştirdiğini düşünen Kemalist kadınlar, laikliğe yönelen hiçbir eleştiriye tahammül edememişlerdir. Yaşamın teminatı ve yaşamda soluk alabilme nedeni olarak gördükleri laikliğin güvenliğinin sağlanması noktasında da kendi aralarında büyük bir uzlaşım içerisinde olmuşlardır. Dinin egemenliği yeniden ele geçirmesini, karanlık ve kötü günlerle birlikte anmışlar ve bu tehdidin her an

---

⁹ Mustafa Kemal, ilk andan itibaren Cumhuriyet'in ilkelerinin ve yeni kurulan devletin karşı karşıya kalacağı tehditlerin neler olabileceğini biliyordu. Nitekim kaleme aldığı Nutuk'ta, söylev ve demeçlerinde, Gençliğe Hitabesi'nde, kısacası her zaman ve mekanda bir uyarı niteliğine bürünen açıklamalar yapıyordu. Bu açıklamalarının ayrı ayrı bir önemi vardı ve hiçbiri tesadüfi olarak değinilen başlıklardan oluşmuyordu. Türk toplumunu çok iyi tanıyor ve reflekslerini biliyordu ve dolayısıyla yarattığı değişimin sonuçlarını da görebiliyor ve geleceğe dair öngörülerde bulunabiliyordu.

kapıda belirebilecek bir alt-üst ediş e işaret ettiğini dile getirmişlerdir. Sahip olmaları gereken tüm hak ve özgürlüklere, Cumhuriyet ve Mustafa Kemal sayesinde ulaştıklarını düşünmüşlerdir. Örneğin gazeteci ve yazar olan Nezihe Araz (1998, s. 323), kadınların sahip olduğu medeni haklarla vatandaşlık haklarının mimarının Mustafa Kemal olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

Kadın hakları hareketinin bizim toplumumuza girmesi ve gündeme oturması hiç kuşkusuz Mustafa Kemal hareketiyle birlikte başladı. Mustafa Kemal, Batılı kadınların karşısında bizim kadınınımızın yolun neresinde olduğunu çok iyi biliyor ve bunu kesinlikle bir “ilâhi yazgı” emri olarak kabul etmiyordu. Türk kadınının doğal gücü, selim aklı, yüreği, yetenekleri hakkında Kurtuluş Savaşı’nın Kuvayı Milliye kadınlarından çok şey öğrenmişti. Zübeyde Hanımın oğluydu. 19 yaşından beri kadın sorunuyla ilgilenmiş, “eşit hak-eşit sorumluluk” ilkesini gerçekleştirebilmek için karar vermişti.

Nermin Abadan¹⁰ (1968, s. 145-146) ise amacın, Türk kadınına pasif ve itaatçi rollerden kurtarmak olduğunu belirtmiş ve dolayısıyla aslında büyük resmin, dünya kadınlığının ilerlemesine hizmet anlamına geldiğini dile getirmiştir:

---

¹⁰ Kemalist kadınların öncü isimlerindedir ve bilim insanı kimliğiyle kadın çalışmaları alanına da çok önemli katkılar sunmuştur.

Atatürk'ün cüretli inkilâb hamlelerinin hedefi, kadınları kendilerini, sadece cinsin bekası ve mücadele konusu eşya olarak sayan ikinci derece pasif ve itaatçi rollerden kurtarmaktı. Atatürk'ün en büyük özlemi Türk kadınına eşit fırsat ve eğitim imkânları sağlamak suretile doğuştan taşıdıkları kabiliyetlerini geliştirme, onlara siyasî haklar tanımak suretile kamu işlerine karşı tecessüslerini uyandırmaktı. En büyük dileği Türk kadınlarının –ev, sosyal, iş meslek ve siyaset hayatındaki bilgi ve tecrübelerini- değerlendirmek suretile bütün dünya kadınlığının ilerlemesine hizmet etmektir.

1934'te doğan Prof. Dr. Aysel Ekşi¹¹ (1998, s. 315) de Mustafa Kemal'li çocukluk yıllarını ve bu yılların yaşamına etkisini şöyle ifade etmiştir:

Çocukluk yıllarımda Türkiye'de büyük yokluklara rağmen zaman zaman heyecan verici bazı 'ilk'ler ve bazı 'yepyeni' şeyler yaşıyordum. Bana göre cumhuriyet yepyeni idi, pırıl pırıldı, ona toz kondurulmasına dayanamazdım. Katıksız bir Atatürk ve Cumhuriyet sevgisiyle dolu bir evde büyüdüm.

Ekşi'nin (1998, s. 315) değindiği "ilk"ler ve "yepyeni" şeyler, Kemalist kadınların özgürlük anlayışlarını şekillendiren ve bir bakıma da toplumda kadın algısını belirleyen temel çıkarımlar olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre de kamusal alana herhangi bir engelle karşılaşmadan çıkış, erkeklerle eşit haklara

---

¹¹ Necla Arat tarafından hazırlanan Aydınlanmanın Kadınları adlı çalışmanın yayımlandığı 1998'de, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

kavuşma, meslek edinme, örtünmek zorunda olmama ve siyasal hakların elde edilmesi şeklinde sıralanabilecek bir dizi “ilk” ve “yepyeni” şeylere, Mustafa Kemal ve Cumhuriyet ile birlikte ulaşılanlar olarak bağıllık geliştirilmiştir. Zaman içerisinde kurulan ilişki daha da güçlenmiş; övgü ve sadakat artmıştır. Bağıllık, övgü, şükran ve sadakat arttıkça, laikliği sorgulayan, ilke ve inkılaplara aykırı davranan ya da karşıt eylemlerde bulunan herkes, Kemalist kadınların “öteki” algısını oluşturmuştur.¹² Nitekim 1960’ların sonlarında örtünme çağrısıyla ortaya çıkan kadınların, Kemalist kadınlar tarafından algılanışında tehdit ve tehlike çağrışımları öne çıkmıştır. Örtünme talebinin artması ve genç kadınların örtünme isteğinin eylemsel karakter kazanarak kamusal alanın normatif yapısını değişim noktasında zorlamaya çalışması, Kemalist kadınların tepkisine neden olmuştur. Bu tepkinin içeriğinde, uyarısı yapılan ve bu nedenle de beklenen tehlikenin geldiği düşüncesi öne çıkmıştır.

3. Tehdit Algısının Yükselmesi: Artan Dinî Hareketlilik ve “Türban”

Sorunu

1980’lerin başında Türkiye’de neler yaşandığı ve bu yaşananların ne tür yeni gelişmeleri hazırladığı soruları, 21. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna yaklaştığımız günümüzde bile hâlâ tartışılmaya ve yanıtlanmaya

---

¹² Bu konuda bkz. Ayşe Saktanber, “Kemalist Kadın Hakları Söylemi”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Kemalizm*, Ed. T. Bora ve M. Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004; Taha Parla, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 1 Atatürk’ün Nutuk’u*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

çalışılmaktadır. Gerçekten de oldukça geniş ve kapsamlı analizlerin yapılmasını ve en önemlisi de ilişkiselliklerin güçlü bir şekilde kurularak ilerlemenin gerçekleşebileceğinin kabul edilmesini gerektiren bir dönemin başı olmuştur. Reşat Kasaba (1998, s. 13), 1980'lerin başını değerlendirirken Türkiye'nin modernleşme tecrübesinin ekonomik gerilik ve toplumsal çalkantıyla sonuçlanmış gibi görüldüğünden bahsetmiş ve bu çalkantıyı, "laik ile Müslümanın, Türk ile Kürtün, akıl ile inancın, kırsal ile kentselin, kısacası eski ile yenin birbiriyle çekişerek ve çoğu zaman birbirini pekiştirerek iç içe yaşadığı bir çalkantı" şeklinde açıklamaya çalışmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ise her şeyi en baştan değiştirmiş ve yeni kodlar yaratarak topyekün bir dönüşüm süreci başlatmıştır. Bu süreçte, Türk-İslam Sentezi¹³ politikaları uygulamaya konmuş ve 1970'lerde yaşanan sağ-sol çatışmasına son vermek amaçlanmıştır. Bu çatışmanın son bulması ve artan politizasyonun durdurulması, darbenin temel hareket noktasını oluşturmuştur. Küresel dinamikler de darbenin amaçlarına ulaşabilmesi açısından uygun ortamı sunmuştur. Özellikle sol ideolojilere yönelen ama nihai aşamada sağı da cezasız bırakmayan darbe, dinsel kimliği güçlendirecek yöntemlere başvurmuştur. Nitekim 1990'lara gelindiğinde, dinî canlanma gözlemlenmiş ve örtünme talepleri, eylemsel boyut kazanarak kamusal alanda görünürlük kazanmıştır.

---

¹³ Bu konuda bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996; Prof. Dr. Bozkurt Güvenç, Gencay Şaylan, Prof. Dr. İlhan Tekeli, Prof. Dr. Şerafettin Turan, *Türk İslam Sentezi*, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1991; Çiler Dursun, "Türk-İslam Sentezi İdeolojisi ve Öznesi", *Doğu Batı*, Sayı 25, 2004.

Türban tartışmaları da 1980'lerin ortaları ve özellikle 1990'larda kamuoyunun gündemini oluşturmaya başlamış; başörtüsü ve türban ayrımı üzerinden yaşanan çatışmalara rastlanmıştır. Çağla Kubilay'a göre (2009), örtülü bir şekilde üniversiteye girmenin yasaklanmasıyla "kronik bir sorun" haline gelen türban sorunu, "İslamcı söylemin kamusal alan tasavvurunun belirginleştiği en önemli mesele" olmuş ve 1980'lerden bu yana politikaların değişmesiyle birlikte türban sorunu, gündeme geldiği her dönemde laik-dinsel karşıtlığını yaratarak ilerlemiştir. Kubilay (2009), bu karşıtlık etrafında şekillenen kutuplaşmanın, türbanın kamusal görünürlüğü ile ilgili tartışmaların da bu karşıtlıklar ekseninde gelişmesine neden olduğundan bahsetmiş ve aslında kadın bedeniyle ilgili olan bu sorunun, "hegemonya mücadelesi veren iki söylem arasındaki antagonist ilişkide" araçsallaştığını öne sürmüştür. Buradaki tartışmanın dinamizmini, 1984'te Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) başörtüsü ve türban arasında bir farklılık oluşturarak yükseköğretim kurumlarında türbana izin vermesi ve ardından bu iznin yine 1984'te Danıştay'ın 8. Dairesi'nin kararı ile iptal edilmesi belirlemiştir. Yükseköğretim kurumlarına türbanla girmek isteyen kadın öğrencilerin protestoları ve eylemleri ile karşılaşmıştır. Bu süreç de 1990'ların sonuna kadar türbana serbestiyet tanıyan yasal düzenlemelerin yapılması ve ardından yapılan bu düzenlemelerin iptal edilmesi şeklinde yaşanan gitgellerin

hakimiyetinde devam etmiştir.¹⁴ Kamuoyu, bölünmüş ve kutuplaşmış bir biçimde türban yasağını tartışmış; İslamcılar, örtünmenin Kuran'a göre en doğal hak olduğu savı üzerinden ilerlerken; Kemalist kadınlar, bu durumun laiklik açısından tehlikeli olduğunu öne sürmüşlerdir¹⁵ (Göle, 1991, s. 79). Bu dönemde toplumun farklı kesimleri, başörtüsü ile ilgili ihtilafa katılmışlar ve bu siyasallaşma, Mart 1994 yerel seçim kampanyalarında çok daha belirginleşmiştir (Kadıoğlu, 1999, s. 99). Nitekim bu yerel seçimde siyasal İslam'a yakınlığı ile bilinen Necmettin Erbakan liderliğinde Refah Partisi'nin (RP) oylarını önemli ölçüde arttırdığı görülmüştür. 1995'te gerçekleşen genel seçimden de birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır. Doğru Yol Partisi (DYP) ile hükümeti kuran RP, bundan sonraki süreçte Kemalist-laik kesim ile İslamcılar arasındaki çatışmanın keskinleşeceğinin işaretlerini vermiştir.

Kemalist kadınlar, RP iktidarından son derece rahatsız olmuşlar ve şeriat tehlikesi üzerinde durmaya başlamışlardır. RP'nin uygun koşulları inşa ettiğinde kadınların kılık kıyafetleri üzerinde düzenleme yapacağı endişesi, Kemalist kadın derneklerinin âdeta bu dönemdeki gündemini oluşturmuştur. Gerçekten de Kemalist kadınlar, aslında laiklik tehdidi ile ilgili en büyük

---

¹⁴ Bu konuda kapsamlı bir araştırma için bkz. *Dünü Bugünü Yarımıyla Başörtüsü Meselesi*, Haz. Y. Can Saka & G. B. Altınöz, ARGE Analiz Kasım 2011, Erişim adresi: http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/929_1.pdf, Erişim tarihi: 04.05.2022.

¹⁵ Ayrıca bkz. Çağla Kubilay, "İslamcı Söylemde Kamusal Alan Tasavvuru: Devletle Tanımlanan Kamusal Alanın Millete Tahvili ve Kamusal Alanın Reddi", *Alternatif Politika*, 2009, Cilt 1, Sayı 3; Pınar İlkkaracan, "Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Feminizm", *Toplumsal Hareketler Konuşuyor!*, Ed. L. Sanlı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2003.

yüzleşmeyi 1990'ların ikinci yarısından itibaren Refah-Yol Hükümeti Dönemi'nde yaşamışlardır. Zira doğrudan laikliği hedef alan söylemlere artık gündelik siyasetin dilinde sıklıkla rastlanmaya başlanmıştır¹⁶ ve kamusal alanda “şeriat isteriz” sloganlarını duymak neredeyse günlük rutinin bir parçası haline gelmiştir. Özellikle de 1996 yılı, yalnızca Kemalist kadınlar için değil, laiklik hassasiyetiyle öne çıkan tüm kesimlerin tehdit algısının çok güçlendiği ve endişenin arttığı bir yıl olmuştur.

29 Ocak 1997'de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Kadın Kolları, Türk Hukukçu Kadınlar Derneği, Türk Kadınlar Birliği, Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) üyesi kadınlar, RP'nin türbanın serbest hale gelmesini amaçlayan düzenlemeler yapma çabasını protesto etmişlerdir. “Yurttaş Girişimi” adlı bir grup tarafından “Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık” kampanyası düzenlenmiştir. Yine 15 Şubat 1997'de birçok sivil toplum kuruluşunun desteği ile birlikte oldukça geniş bir katılımı “Şeriata Karşı Kadın Yürüyüşü” gerçekleştirilmiştir. Bu protesto girişimlerine, kampanyalara ve düzenlenen eylemlere yönelik Başbakan Erbakan ve bazı RP'liler, kışkırtıcı açıklamalar yapmışlar ve var olan endişenin daha da artmasına neden olmuşlardır. Kemalist kadınlar için bu tür olayların yaşanması ve her geçen gün somutluk kazandığının gözlemlenmeye başlaması oldukça travmatik olmuştur. Özellikle

---

¹⁶ RP Genel Başkan Yardımcısı Şevket Kazan'ın, RP Rize Milletvekili Şevki Yılmaz'ın, Kayseri'nin RP'li Belediye Başkanı Şükrü Karatepe'nin ve yine partinin önde gelen isimlerinden Hasan Hüseyin Ceylan'ın laiklik karşıtı ifadeleri, bu dönemde yoğunluk kazanmıştır.

de kamusal alanda açık bir dille ve hiçbir çekince duymadan “şeriat isteriz” sloganlarının yoğunluk kazanması ve bu talebin, sıradan bir hak talebi şeklinde sunulması, söz konusu bu travmanın başladığı nokta olmuştur. 20. yüzyılın geride bırakılmasına oldukça az bir süre kala, özellikle Ankara ve İstanbul gibi metropollerde bu sloganların ve taleplerin yükselmesi, rejimin de tehlike altında olduğuna yönelik mesajlar içermiştir. İslamcı hareketin radikalleşmeye başlayan yüzü gerek siyasetin gerekse de günlük yaşam pratiklerinin içinde görünür hale gelmiştir.¹⁷ Şeriat ve laiklik odağında ilerleyen bir siyasal kutuplaşma ortaya çıkmıştır. Üniversite kampüslerinde eylem düzenleyen ve açlık grevleri yapan türbanlı öğrenciler ile Anıtkabir’e yürüyerek laikliğin tehlike altında olduğunu ileri süren Kemalist kadınlar, bu dönemin çatışmalı atmosferinin özeti haline dönüşmüştür.

Nilüfer Göle (1991, s. 79) de şeriat ve laiklik olarak beliren “siyasi ikiliği” türbanlı kadınlar ile Kemalist kadınlar arasındaki siyasi mücadelenin temsil ettiğini dile getirmiştir. Kemalist kadın hareketi de mücadelesini, bu ikilik üzerinden yürütmüştür. Başka bir deyişle, Kemalist kadın hareketi, 1980’lerin sonu ve özellikle 1990’ların ortalarından itibaren türbana ve türbanın kamusal alanda kullanılmasına yönelik bir tepkisellik içerisinde olmuştur. Türbanından vazgeçmeyen ve bu konuda ısrarlı olan kadınların niyetlerinin farklı olduğu

---

¹⁷ 28 Şubat “post-modern darbesi” de tüm bu artan görünürlüğü, yüksek tonla seslendirilen rejime yönelik reddiyeleri ve tabii ki siyasal iktidarın söylemlerini gerekçeler arasında sıralayarak gerçekleştirilmiştir. Laikliğin tehdit altında olduğu, darbenin açık gerekçelerinden biri olmuştur.

tespitinden hareket edilmiştir. Saf duygularla şekillenen bir örtünme eğiliminden ziyade, bu ısrarın altında yatan nedenlerin başında kötü niyetli yönlendirmelerin olduğu düşünülmüştür. Söz konusu bu kötü niyet fikri de temkinlilik düzeyini arttırmış ve tehdidin çok daha büyük olduğu, Kemalist kadın hareketinin bu dönemdeki dinamizmi üzerinde belirleyici olmuştur. 2000'lere gelindiğinde ise Kemalist kadınlar, bu kez Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarını karşılarında bulmuşlardır. 2002'de gerçekleşen genel seçimde hükümeti tek başına kurabilecek güce ulaşan AK Parti ve Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasal kimliğinin, milli görüş geleneği içerisinde şekillenmesi Kemalist kadınları tedirginliğe sürüklemek için yeterli olmuştur. Erdoğan'ın değiştiğini ileri sürdüğü tüm beyanlarına ve özellikle iktidarının ilk yıllarındaki Avrupa Birliği (AB) odaklı politikalarına rağmen, bu tedirginliğin arttığı görülmüştür. Takiye yapıldığı ve gerçeklerin gizlendiği iddiaları, Kemalist-laik kesimin bu dönemdeki temel söylemlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Nitekim çok geçmeden, üniversitelerde türban serbestisine ilişkin düzenleme isteği belirginleşmiştir. Türbanın siyasal simge olup olmadığı tartışmaları da bu dönemde başlamış ve Başbakan Erdoğan'ın 2008'de yaptığı "velev ki siyasi simge olsun" açıklamasıyla daha da hararetlenmiştir (*Başbakan'dan "türban" çıkışı*, Ocak 14, 2008, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakandan-turban-cikisi-8024104>).

Erdoğan'ın "siyasi simge" çıkışı, aslında çok aşına olunan beden-görünürlük-kamusal alan tartışmalarının önemli bir ayağını bir kez daha tekrar

etmiştir. Nükhet Sirman'dan (2006, s. 21) alıntılanarak belirtmek gerekirse, kamunun bir "vitrin" olması nedeniyle kamuda yer alan bedenler de hep bir siyasi metin olarak algılanmıştır ve başı açık, tayyörlü kadınlar Cumhuriyet'i simgelerken; başın örtülmesi, başka bir siyasi projeye aittir. Dolayısıyla da "başka bir siyasi proje"ye ait olma durumunu ifade eden "velev ki siyasi simge olsun" açıklaması, Kemalist kadınlar cephesinde doğrudan laiklik karşıtı bir duruş olarak değerlendirilmiş ve özellikle CHP kanadından da bu yönde beyanlarda bulunulmuştur.

2007-2008 Dönemi'ne bakıldığında ise laiklikle ilgili sorunlar ya da endişeler çok daha güçlü bir şekilde tartışılmış; kamusal alan ve türban çatışmasına dair Kemalist-laik kesim başta olmak üzere, ordunun da rahatsızlığını açıkça dile getirdiği gelişmeler yaşanmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), bu süreçte doğrudan taraf olduğunu açıklayarak siyasal iktidarı uyarılmış ve 27 Nisan 2007 gecesinde, Genelkurmay Başkanlığı'nun internet sitesinde bir muhtıra yayımlanmıştır. Bu muhtırada da Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde laikliğin tartışılması konusuna odaklanılmasının TSK tarafından endişe ile izlendiği ve TSK'nın bu tartışmalarda taraf olduğu ve laikliğin kesin savunucusu olduğu oldukça açık ve kesin bir dille ifade edilmiştir (*Genelkurmay'dan çok sert açıklama*, Nisan 29, 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/genelkurmaydan-cok-sert-aciklama-6420961>). Ayrıca bildiride, laiklik karşıtı eylem ve tavırların arttığına yönelik bir durum tespitine rastlandığı üzerinde durulmuş, Cumhuriyet'in

laiklik başta olmak üzere temel ilkelerine yönelik aşındırma gayretinin öne çıktığı dile getirilmiş ve bazı çevrelerin din kisvesi altında halkın masum duygularını istismar etmesine izin verilmeyeceği belirtilmiştir (*Genelkurmay'dan çok sert açıklama*, Nisan 29, 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/genelkurmaydan-cok-sert-aciklama-6420961>). Türkiye'de siyasal hayat literatürüne *e-muhtıra* olarak geçen bu bildirinin yayımlanmasında, Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde adı geçen adayların siyasal kimliği ve eşlerinin başörtülü olmaları ile ilgili kamuoyunda yoğunluk kazanan çekişmeler etkili olmuştur. Bu dönemde Abdullah Gül'ün, Cumhurbaşkanı olarak adaylığı da gündemin asıl meselesini oluşturmuş ve muhtırayla ilişkilendirilen yönü de Gül'ün eşinin başörtülü olması olmuştur. Kemalist kadın hareketi, Cumhurbaşkanı eşinin başörtülü olmasını ve başörtüsüyle Çankaya Köşkü'ne çıkmasını doğrudan laikliğe yönelen bir tehdit olarak değerlendirmiştir.

Cumhuriyet mitingleri de bu dönemde gerçekleştirilmiş ve yüzbinlerin katılımıyla başta laiklik olmak üzere, Cumhuriyet'in temel değerlerine bağlılık çağrısı yapılmıştır. 29 Nisan 2007'de İstanbul Çağlayan'daki Cumhuriyet mitingi ise Kemalist kadınlar ve örgütlenmeleri açısından oldukça önemli olmuştur. Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Başkanı Türkan Saylan'ın "*ne şeriat ne darbe, demokratik Türkiye*" sloganı, Kemalist kadınlar cephesinde yaşananların nasıl algılandığı yönünde etkili bir mesaj niteliğine dönüşmüştür. Saylan, laiklik eksenli yaptığı açıklamalarla ve çağrılarla bu dönemin öne çıkan

Kemalist kadın profilini oluşturmuştur. Örtünme meselesini de aslında Kemalizm'in temel tezleri üzerinden açıklamış; başörtülü kadınlar ve "militan türbanlılar" arasında çok büyük farklılık olduğunu ileri sürmüştür (*Annem ve ben birbirimizin zıddı iki kadındık*, Mayıs 06, 2007, (Ayşe Arman ile röportaj), <https://www.hurriyet.com.tr/annem-ve-ben-birbirimizin-ziddi-iki-kadindik-6465929>). "Türbanı siyasete alet edenler" in sorun oluşturduğunu ve dolayısıyla da bu anlayışın tehlikeli olduğunu ifade etmiştir (*Annem ve ben birbirimizin zıddı iki kadındık*, Mayıs 06, 2007, (Ayşe Arman ile röportaj), <https://www.hurriyet.com.tr/annem-ve-ben-birbirimizin-ziddi-iki-kadindik-6465929>). Saylan'ın söylemleri, 2007-2008 Dönemi'nde Kemalist kadınların örtünme meselesi başta olmak üzere, laiklikle ilgili kaygının hangi parametreler üzerinden ele alındığının ortaya konması açısından oldukça işlevsel olmuştur. Geleneksel başörtülüler ve "militan türbanlılar" ayrımı, Kemalist kadınların bu süreçteki siyasal duruşlarının en tipik belirleyeni olmuştur.

Sonuç

1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle yeni devletin kurulması ve rejimin ilkelerinin meşruiyet kazanması, kolaylıkla ya da sorunsuz gerçekleşmemiştir. Direnişler, itirazlar ve reddiyeler yeni devletin sıklıkla yüzleşmek zorunda kaldığı gerçeklikler olarak belirlemiştir. Ulus-devletleşme çabalarının amacına ulaşabilmesi için yapılması gerekenlerin listesi bir hayli

kabarmıştır. Kadının toplum ve aile içerisindeki konumu, bu sürecin en çok tartışılan ve farklı bağlamlarda eleştirilen konularının başında gelmiştir. Zira kadın artık, kamusal alanın bir aktörü haline gelmiştir. Örtünme zorunluluğu içerisinde olmayan ve modern bir görüntüye kavuşan bu kadından “temsiliyet” görevini yerine getirmesi beklenmeye başlanmıştır. Dolayısıyla kendisine verilen bu temsiliyet görevini yerine getirebilmesi için “insanca haklar” elde edebilmesinin önündeki engeller kaldırılmaya çalışılmıştır.

“Birey” olarak kamusal alana çıkan, kentlerde yaşayan, eğitim olanaklarından etkin bir şekilde yararlanmaya başlayan ve yapılan inkılapların etkisini üzerinde bilfiil hissederek kadınlar, yalnızca yeni nesil ile sınırlandırılmayacak anlatma-aktarma rolünü üstlenmişlerdir. Bu anlatma-aktarma sürecindeki temel görev de geçmiş ve bugün arasında gözlemlenen muazzam değişimin her zaman farkında olarak özenli davranmak ve gönülden bir coşku ile çalışmak olmuştur. Temsiliyeti, görev ve sorumlulukları içselleştiren kadınlar, ilerleyen dönemde Kemalist kadın kimliğinin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Bu kadın kimliği, haklarının güvencesi olarak başta laiklik olmak üzere, Cumhuriyet’in ilkelerinin önemini vurgulayarak kadın hak ve özgürlükleri ile rejim arasında doğrudan bir ilişki kurmuştur. Mustafa Kemal bir lider ve kurtarıcı olarak övgüyle anılmış, sahiplenilmiş ve âdeta tüm varlığıyla koruma altına alınmıştır.

Mustafa Kemal'in sorgulanmasına ya da çeşitli açılardan eleştirilmesine yönelik katı bir reddiye belirginleşmiştir. Bu reddiye çabasının altında yatan temel neden ise Mustafa Kemal'in inşa ettiği yeni rejim sayesinde, kadınların eski "kara günler"den kurtuldukları ve varoluşları adına çok önemli bir aşamadan geçtikleri fikri olmuştur. Laik rejimin devamlılığı, kadının varlık sebebi olarak görülmüş ve bu algının oluşmasında, geçmişin karanlık ve esaretle özdeşleştirilmesi etkili olmuştur. Geçmiş ile bugün arasında muazzam bir farklılık çizgisi oluşturulmuş; yaşamak ve ölmek, eski ve yeni gösterilerek kurgulanmıştır. Kemalist kadın hareketi de temel söylemlerini, bu farklılığı öne çıkararak oluşturmuş ve laikliğin korunmasını esas amaç olarak belirlemiştir. Siyasal duruşun belirleyici olduğu örtünme talepleri, doğrudan laiklik karşıtlığı ekseninde değerlendirilmiş ve dinin, siyasete alet edilmesi sorunsallaştırılmıştır. Geleneksel başörtüsü ile türban ayrımı oldukça belirgin bir şekilde yapılarak türbana yönelik tepkiselliğin öne çıktığı örgütlenme pratiği geliştirilmiştir. Günümüze bakıldığında ise Kemalist kadın kimliğini tanımlayan temel ilkelerin, Cumhuriyet'in kuruluş felsefesi ile uyumunu sürdürdüğünü söyleyebilmek mümkündür. Feminizmle aralarındaki ilişki ise Cumhuriyet'in ve Mustafa Kemal'in, kadınların hak ve özgürlük kazanımı adına yaptıkları mücadelenin öneminin öncelikle anlaşılacak kabul edilmesi çerçevesinde şekillenmektedir.¹⁸

---

¹⁸ Farklı açılardan tartışmanın yürütüldüğü bir çalışma için bkz. Ayşem Sezer Şanlı, "Kemalist Kadınlardan Kemalist Feministlere, Erken Cumhuriyet Dönemi'nden 90'lı Yıllara: Kemalist Kadın Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 13, Sayı 26, Şubat 2021.

Kaynakça

Abadan, N. (1968). "Türk Kadın Nüfusunun Toplumdaki Yeri". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 23, Sayı 4.

Aksu, T. (1973). "Türk Anası". *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadını*. K. Savcı. Ankara: Cihan Matbaası.

Annem ve ben birbirimizin zıddı iki kadındık. Mayıs 06, 2007, (Ayşe Arman ile röportaj), Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/annem-ve-ben-birbirimizin-ziddi-iki-kadindik-6465929>, Erişim tarihi: 04.05.2022.

Arat, E. (1976). "Dünya Kadın Yılı ve Atatürk'ün Türk Kadınına Sağladığı Haklar". *1975 Kadın Yılı Çalışmalarımız*. Ankara: Kadının Sosyal Hayatını İnceleme ve Araştırma Derneği Yayınları No.12.

Arat, Y. (1998). "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar". *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. Der. S. Bozdoğan-R. Kasaba. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Arat, Z. (1994), "Turkish Women and the Republican Reconstruction of Tradition" *Reconstructing Gender in the Middle East: Tradition, Identity and Power*. Ed. F. M. Göcek and B. Shiva, New York: Columbia University Press.

Arat, Z. F. (1998). "Kemalizm ve Türk Kadını". *75 yılda kadınlar ve erkekler*. Ed. A. Berktaş Hacimirzaoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Araz, N. (1998). "Nereden Başladık, Nereye Ulaştık". *Aydınlanmanın Kadınları*. Yay. Haz. N. Arat. İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü.

Başbakan'dan "türban" çıkışı. Ocak 14, 2008. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakandan-turban-cikisi-8024104>, Erişim tarihi: 20.05.2022.

Berktaş, F. (2013). "Feminist Teoride Açılımlar". *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*. Ed. Y. Ecevit ve N. Karkıner. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Berktaş, F. (2015). *Tarihin Cinsiyeti*. 5. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.

Cunbur, M. (1976). "Atatürk'ün Türk Kadınına Değerlendirmesi". *1975 Kadın Yılı Çalışmalarımız*. Ankara: Kadının Sosyal Hayatını İnceleme ve Araştırma Derneği Yayınları No.12.

Çaha, Ö. (1996). *Sivil Kadın Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*. Çev. E. Özensel. Konya: Vadi Yayınları.

Çınar, A. (2005). *Modernity, Islam, and Secularism in Turkey Bodies, Places, and Time*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.

Çokoğullar Bozaslan, E. (2012). *1967'den 2000'lere Değişen İslamcı Kadın Kimliği: Cemiyetin Kurtarılmasından Bireysel Yaşam Kaygılarına Doğru*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Durakbaşı, A. (1988). "Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu". *Tarih ve Toplum*, 51, Mart.

Durakbaşı, A. (1998). "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve 'Münevver Erkekler' ". *75 yılda kadınlar ve erkekler*. Ed. A. Berktaş Hacımiraçoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Durakbaşı, A. (2007). *Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dursun, Ç. (2004). "Türk-İslam Sentezi İdeolojisi ve Öznesi". *Doğu Batı*, Sayı 25.

Dünü Bugünü Yarısıyla Başörtüsü Meselesi (2011). Haz. Y. Can Saka & G. B. Altınöz. ARGE Analiz. Erişim adresi: http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/929_1.pdf, Erişim tarihi: 04.05.2022.

Ekşi, A. (1998). "Cumhuriyet Döneminde Yaşanmış Altmış Yılın Düşündürdükleri". *Aydınlanmanın Kadınları*. Yay. Haz. N. Arat. İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü.

Gelgeç Bakacak, A. (2009). "Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 11, Sayı 44, Güz.

Genelkurmay'dan çok sert açıklama. Nisan 29, 2007. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/genelkurmaydan-cok-sert-aciklama-6420961>, Erişim tarihi: 16.05.2022.

Göle, N. (1991). *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*. İstanbul: Metis Yayınları.

Göle, N. (1998). "Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı". *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. Ed. S. Bozdoğan ve R. Kasaba. Çev. N. Elhüseyni. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Güvenç, B., Şaylan, G., Tekeli, İ ve Turan, Ş. (1991). *Türk İslam Sentezi*. İstanbul: Sarmal Yayınları.

İlkkaracan, P. (2003). "Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Feminizm". *Toplumsal Hareketler Konuşuyor!* Ed. L. Sanlı. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Jayawardena, K. (1986). *Feminism and Nationalism in the Third World*. London: Zed Books.

Kadıoğlu, A. (1999). *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*. İstanbul: Metis Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1996). *Türk İslam Sentezi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kasaba, R. (1998). "Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm". *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. Ed. S. Bozdoğan ve R. Kasaba. Çev. N. Elhüseyni. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Koptagel-İlal, G. (1998). "Türkiye Cumhuriyeti Sadece Bir Rejim Değil, Bir Dünya Görüşü, Bir Yaşam Biçimidir". *Aydınlanmanın Kadınları*. Yay. Haz. N. Arat. İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü.

Kubilay, Ç. (2009). "İslamcı Söylemde Kamusal Alan Tasavvuru: Devletle Tanımlanan Kamusal Alanın Millete Tahvili ve Kamusal Alanın Reddi". *Alternatif Politika*, Cilt 1, Sayı 3.

Kubilay, Ç. (2010). "Türban Sorunu Bağlamında Siyasal İslâmcı Söylemin "Alternatif" Yurttaşlık Tasarımı". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2.

Lewis, B. (1991). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. M. Kıratlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mardin, Ş. (1993). *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3*. Der. M. Türköne ve T. Önder. İstanbul: İletişim Yayınları.

Parla, T. (1991). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 1 Atatürk'ün Nutuk'u*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Saktanber, A. (2004). "Kemalist Kadın Hakları Söylemi". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*. Ed. T. Bora & M. Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sezer Şanlı, A. (2021). "Kemalist Kadınlardan Kemalist Feministlere, Erken Cumhuriyet Dönemi'nden 90'lı Yıllara: Kemalist Kadın Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 13, Sayı 26.

Sirman, N. (2006). "Türkiye'nin Kamusunda Endişe". *Amargi*. Yaz Sayı 1.

Tekeli, Ş. (1985). "Kadın". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 5. Cilt*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Toska Z. (1998). "Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar". *75 yılda kadınlar ve erkekler*. Ed. A. Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

